

нал Лімітед" (Кіпр). ЗМІ пов'язують ці компанії з російською "Старт-груп", зареєстрованою у 1999 р. у Дніпропетровську. За офіційними даними, вона здійснює торгово-посередницькі операції з металургійною продукцією та обладнанням. З рештою ГЗК ситуація приватизації теж не прозора. Остання інформація про акціонерів "Сухої балки" датується листопадом 2001 р. Згідно з нею "Укррудпрому" належить 25 % + 1 акція, 9 % – трудовому колективу, і два пакети по 11,99 % акцій належать офшорним компаніям "Равенскрофт Холдингз Лімітед" (Віргінські острови) і "Мортондейл Ессетс Лімітед" (Багами). На Північному ГЗК контрольний пакет акцій 50 % + 1 акція належить державі, а 35,74 % акцій – "Українській металургійній компанії" (Харків), яка у 2001 р. придбала їх на тендері, опинившись у фіналі конкурсу разом з "Укрсиббанком".

У результаті такого аналізу можна погодитися з висновком діючого міністра промислової політики А. М'ялици про те, що приватизувати підприємства ДАК "Укррудпром" на умовах, передбачених законопроектом, прийнятим у першому читанні, а також до прийняття закону "Про надра", неможливо. Насамперед невідомо, що залишиться після такої приватизації державі, адже запропоновані депутатами умови для легалізації на ГЗК схем контролю фінансових потоків офшорами зрозуміти важко. В інтересах держави виходити передусім з вартості ГЗК як визначального чинника. За офшорними компаніями стоять, як правило, будь-які компанії, які після продажу можуть виявитися контрольова-

ними з одного центру, який до того розташовувався поза межами України. Тоді українські металурги опиняться в ситуації, коли в одних руках перебуває ціноутворення на газ і гірничорудну сировину. З економічного погляду це означає повний контроль над собівартістю кінцевої продукції, витіснення українців зі світових ринків і підвищення вартості нашої ж сировини. Недопущення такої ситуації слід проробити ще в процесі приватизації, інакше виправляти ситуацію буде запізно.

Таким чином, на основі даного дослідження можна зробити висновок про недосконалість діючого законодавства, зокрема, щодо захисту стратегічних галузей. Недосконалою є також судова система, яка, очевидно, зазнає адміністративного тиску і підвладна певним корупційним колам. Тому вона не може здійснити систему дійових заходів щодо покарання злочинців серед чиновників. Подолати корупцію шляхом збільшення силових відомств в Україні, на жаль, сьогодні також не вдасться. Прискорити вирішення справи захисту громадян від корупції можна лише шляхом запровадження ефективного механізму державного трибуналу – органу, який передбачають демократичні конституції країн світу.

1. Кому дістанеться Укррудпром // Уряд. кур'єр. – 2003, 12 груд.
2. Куликов Л.М. Основы экономических знаний. Учебн. пособ. – М., 1999.
3. Пила В.І., Чмир О.С. Особливі територіально-господарські утворення: СЕЗ і ТПР: Навчальний. посібник. – Хмельницький, 2000.
4. Чи потрібні державі холдинги? // Уряд. кур'єр. – 2001, 20 груд.

Надійшла до редколегії 17.05.06

УДК 911.3

О. Гладкий, канд. геогр. наук

СИСТЕМА МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВО-АГЛОМЕРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості міського розселення населення України як чинника формування промислових агломераційних утворень. Виділено основні елементи територіальної структури агломераційних утворень у середовищі міст України.

The peculiarities of urban settlement system as a factor of development of industrial agglomeration formations in Ukraine are disclosed. The general elements of territorial structure of agglomeration formations in urban area of Ukraine are highlighted.

Процеси агломерування населених пунктів та промислового виробництва належать до одних з найскладніших об'єктів суспільно-географічного дослідження. Їх складність пояснюється відсутністю чітких критеріїв виділення та аналізу промислово-агломераційних систем, необхідністю використання багатофакторних моделей із тісно взаємопов'язаними параметрами, а також недостатньою статистичною та аналітичною інформаційною базою. Проте роль та значення агломерацій в Україні постійно підвищується, зростає їх розселенський, виробничий, науково-технічний потенціал, посилюються господарські системоформуючі функції. Дослідження процесів агломерування в Україні стає важливим та актуальним завданням сьогодення з огляду на необхідність ринкової трансформації галузевої і територіальної структури промислового виробництва та вдосконалення адміністративно-територіального устрою нашої держави.

Саме тому об'єктом даного дослідження обрано систему міського розселення населення України, яка є основною передумовою формування комплексних промислових агломераційних утворень, а предметом – її територіальну структуру та особливості агломерування.

Дослідженню системи міського розселення населення в Україні присвячені праці багатьох учених. Зокрема, слід зазначити, що сучасні демографічні аспекти міського розселення викладені в працях В. Джамана, М. Дністрянського, а територіальні аспекти досліджені А. Доценком, Т. Дробишевською, Т. Буличевою. Теоретичні і прикладні аспекти формування міських агломерацій про-

аналізовані у працях Д. Богорада, А. Ізраїлевича, В. Ступаченко, І. Фоміна, С. Проценко, О. Кузьмінської. Зв'язок міських та виробничих агломераційних утворень показано в роботах С. Іщука, Р. Литвиненко, Є. Зухби, Л. Ганченко, Б. Адамова, В. Амітана та ін. Однак до цього часу не вирішеною залишається проблема визначення критеріїв виділення та аналізу структурних особливостей міських та промислових агломераційних утворень у системі розселення населення України.

Саме тому метою даної роботи є аналіз особливостей системи міського розселення населення України як провідного чинника формування агломераційних утворень у промисловому комплексі. Конкретними завданнями роботи є аналіз показників формування системи міського розселення населення України, виділення ядер міських агломерацій як основи до формування аналогічних промислових утворень, а також попередній аналіз їх територіальної структури. Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній проведено комплексне дослідження системи міського розселення України з метою аналізу її впливу на формування промислово-агломераційних територіальних систем.

Система міського розселення в Україні пройшла чотирі складні та подекуди суперечливі процеси становлення і розвитку. З огляду на те, що сучасна територія нашої країни тривалий час перебувала під впливом різних міждержавних формувань (Російської імперії на сході та в центрі, Австро-Угорської – на заході, а також в історичний період – Литовсько-Польської та Оттоман-

ської держав), у різних регіонах України сформувались поселення, які не мають єдиного критерію їх належності до міських населених пунктів. Так, якщо в центрі та на сході до категорії міст належать переважно населені пункти з чисельністю мешканців понад 10 тис. осіб, то на сході розвивається значна кількість міст, що не досягають зазначеного показника. Особливо вони поширені у Львівській та Волинській областях. Якщо на переважній більшості території України, за сучасними критеріями, до міст належать населені пункти, переважна більшість населення яких задіяна у промисловому виробництві і послугах із незначною кількістю зайнятих у сільському господарстві, то на півдні нашої держави існує багато міських поселень, де переважає зайнятість саме у сфері послуг, туристичному та рекреаційному господарстві.

Усі викладені вище обставини дозволяють стверджувати, що і до цього часу, за наявності широкого кола наукових розробок та чітко визначених критеріїв господарської профілізації міських поселень [1; 5], система міських населених пунктів ще не приведена у відповідність із науково обґрунтованими вимогами. Результатом є неоднорідність формування міського середовища в різних регіонах України, різниця в підходах до оцінки ролі міст та міського розселенського потенціалу, а також відсутність єдиних позицій щодо виділення ядер урбанізаційних та агломераційних процесів. Це яскраво підтверджується при оцінці основних показників формування міського розселення в Україні [4].

Можна дійти до висновків, що найбільші показники щільності міського населення притаманні східним високоурбанізованим областям (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Харківська), а також Київській та Львівській. Саме вони мають найбільші можливостями розвитку міської системи розселення та промислово-виробничого потенціалу, що сформувався на її основі. Решта регіонів України мають нижчий за середній у державі показник щільності міського населення. До їх числа потрапила також й Одеська область, що пояснюється стрімким скороченням чисельності населення міст (у т. ч. і самої Одеси, яка у 2004 р. вийшла зі складу міст-мільйонерів України) та їх незначною кількістю. Мінімальна щільність міського населення характерна для південних причорноморських областей України та для Полісся.

Слід звернути увагу на те, що області з високою щільністю міського населення не завжди мають відповідний високий рівень урбанізації. Так, найвищий цей показник у Донецькій, Луганській, Київській, Дніпропетровській, Харківській областях [4]. Відразу ж за ними Запорізька область, яка отримала незначні показники щільності міського населення. Однак Львівська та Одеська області мають значно менший рівень урбанізації, що пояснюється в першому випадку вкрай подрібною системою міських поселень (в якій переважають населені пункти з чисельністю до 50 тис. осіб – 39 міст), а в другому – незначною загальною кількістю міст (17) із надмірним розвитком лише одного Одеського системуючого агломераційного центру. Мінімальний рівень урбанізації характерний для областей Карпатського регіону, Поділля та Волині.

За показником, що оцінює рівномірність розміщення міських поселень, розрахованим за методом найближчого сусідства [2], можна виділити ряд областей, що мають найбільший рівень їх скупченості. Це Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька області, а також ряд південних регіонів України. Київська та Харківська області мають менший показник скупченості і за статистикою розподілу наближаються до випадкового розміщення міст. У Львівській області показник децентрації ще більш посилюється з огляду на наявність значної кількості дрібних міст, що розпороше-

ні по всій території регіону. Значення показника свідчать про наявність інтенсивних процесів формування агломераційних систем в областях найвищого рівня скупченості міських населених пунктів. Так, у Донбасі та на Одещині інтенсивно розвиваються ядра великих полі- та моноцентричних агломерацій, в основі яких знаходяться великі багатофункціональні міста, що характеризуються потужним розвитком багатопрофільного промислового виробництва. Решта областей, що отримала високий рівень скупченості міст, характеризується низькими показниками урбанізації та щільності міського населення, що унеможливорює процеси інтенсивного агломерування в найближчий час. Київська та Харківська області, які отримали середні значення скупченості, мають добре сформовані та розвинені агломераційні системи. У них починаються поступові процеси деконцентрації і розвитку периферійної агломераційної зони тяжіння. Нарешті, Львівська область перебуває лише в процесі становлення міської агломераційної системи на основі обласного ядра. Території навколо Львова залишаються недостатньо урбанізованими, тому прирідна зона тяжіння перебуває лише на початковій стадії формування.

Розглянемо показники потенціалу поля розселення населення міст України, розраховані на основі гравітаційної моделі [2]. Найвищий рівень потенціалу міського розселення (понад 1000 од.) мають Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська та Луганська області, причому перші дві істотно випереджують за цим показником інші. Розселенський потенціал цих територій ґрунтується на наявності багатофункціональних ядер міських поселень (Київського, Донецько-Макіївського, Дніпропетровсько-Дніпродзержинсько-Новомосковського, Харківського, Одеського), а також на поліцентричній системі середніх промислових міст Луганської області (по лінії Кремінна – Лисичанськ та Кіровськ – Антрацит). Зазначені багатофункціональні ядра характеризуються значним виробничим та науково-технічним потенціалом і виконують агломеративні функції щодо навколишньої території. Вони отримали системуюче положення як ядра розселення та районоутворення в межах всієї України [3] і виступають основою формування потужних промислово-агломераційних утворень.

Дещо нижчий потенціал поля міського розселення склався в Запорізькій, Львівській областях та в Автономній Республіці Крим. Запорізька область отримала такі показники через незначну кількість міських населених пунктів (14), недостатню щільність міського населення та поодинокий розвиток обласного центру, який не має сформованої агломераційної зони тяжіння. У Львівській області низький потенціал поля розселення пояснюється незначним загальним рівнем урбанізації, розпорошеністю та подрібною системою міських поселень, відсутністю чітких тенденцій до агломеративних процесів. Однак, з огляду на високі показники щільності міського населення, Львівську область теж можна віднести до ядер агломераційних утворень, що перебуває поки що на стадії формування розвиненої приміської зони тяжіння. Це підтверджується також дослідженнями інших авторів [3].

Розглянемо статистичну поверхню системи міського розселення в Україні (рис. 1). Для неї характерним є ряд ядер високої концентрації розселенського потенціалу. Слід виділити Київський, Харківський, Донецько-Макіївський та Одеський центри, а також поліструктурне Придніпровське утворення на базі Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Запоріжжя та Кривого Рога. Ці центри є не лише ядрами розселення, що підтверджується попередніми викладками, а перш за все ядрами концентрації господарського потенціалу, що утримує в собі понад 30 % від промислових потужностей нашої держави.

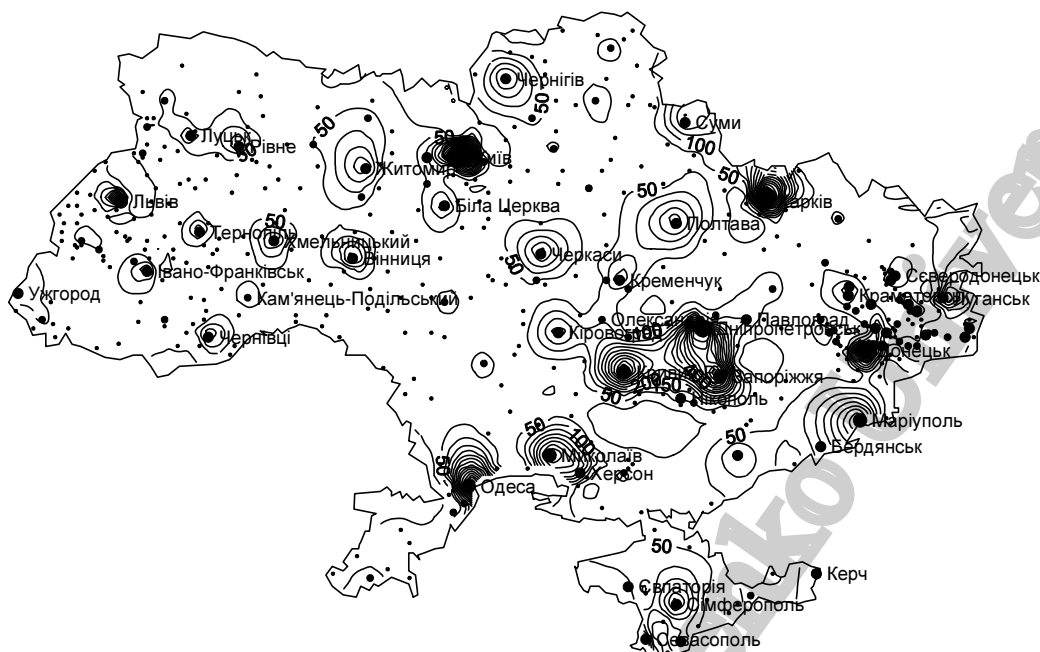

Рис. 1. Статистична поверхня міського розселення населення України, 2005 р.

За даними статистичної поверхні, ядрами розселення другого порядку виступають інші обласні центри України та великі міста (Біла Церква, Маріуполь, Кременчук, Краматорськ та ін.). Серед них особливе місце належить Львову. З огляду на попередні дослідження та на розрахунки інших авторів [3], Львів входить до складу системоформуючих міст загальнодержавного значення. Він має значний агломераційний вплив на розселенські системи західної України і не отримав високого потенціалу лише через специфічні природні та історичні умови формування міст у цьому регіоні. Що ж

стосується Придніпровського міського поліструктурного утворення, то при детальному дослідженні його території на обласному рівні можна дійти висновків, що в його межах сформувалась потужна Дніпропетровсько-Дніпродзержинсько-Новомосковська поліцентрична агломерація в оточенні великих центрів розселення на базі Запоріжжя, Кривого Рога та ряду інших міст. Міста з оточення агломерації не мають власної розвиненої зони тяжіння і перебувають в полі впливу системоформуючого утворення. Це підтверджується моделлю розподілу зон впливу міст України методом Вороного (рис. 2).

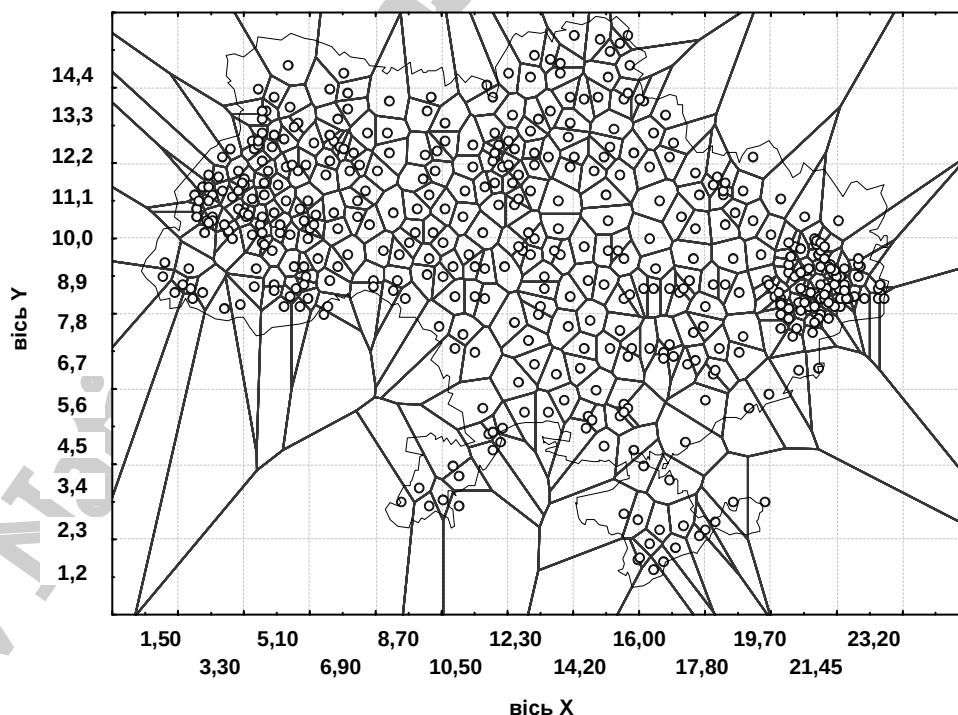

Рис. 2. Модель розподілу міст України за зонами їх впливу методом Вороного

Цей метод дозволяє визначити зони впливу окремих поселень певної території на основі їх взаємного розміщення без урахування чисельності населення та інших показників розвитку кожного окремого населеного

пункту. У нашому дослідженні, за методом Вороного, виділено ті регіони України, в яких значне скупчення міських поселень призводить до подрібнення та зменшення зони впливу кожного з них зокрема. Одночасно

ці регіони виступають територіями найбільшого агломераційного потенціалу міського розселення з огляду на процеси концентрації, розвиток центральної системи зв'язків, поширення зони урбанізації та зростання щільності міського розселення [6; 7]. Такими регіонами, перш за все, виступають Донецька та Львівська області, а також західна частина Луганщини. У них на основі кумулятивного ефекту від зон впливу окремих міських поселень формуються агломераційні ареали, інтенсивність та характер розвитку яких залежать від параметрів, охарактеризованих нами вище.

Значні показники кумулятивного ефекту міського розселення притаманні навколишнім територіям Київського, Харківського, Одеського центрів, а також Дніпропетровсько-Дніпродзержинського поліцентричного утворення. Проте через наявність великих багатофункціональних міст у центрі означених систем, їх агломераційний ефект значно підвищується на основі процесів розширення ядер та формування приядерних зон тяжіння.

Ефект згущення зон впливу окремих міських населених пунктів простежується також на території Закарпатської, Чернівецької, Рівненської областей (рис. 2). Однак вони несуть явну не агломераційний характер через незначну зону поєднання впливу окремих пунктів, а також через низькі показники розвитку системи міського розселення взагалі. На подібні формування впли-

нули як історичні фактори (Рівненщина), так і специфічні природні умови (Закарпаття).

Таким чином, у системі міського розселення населення в Україні виділяється шість основних агломераційних системоформуючих центрів загальнодержавного рівня: Київський, Харківський, Донецько-Макіївський, Дніпропетровсько-Дніпродзержинсько-Новомосковський, Одеський та Львівський. Їх агломераційний ефект сприяє формуванню специфічних умов розвитку промислового виробництва, зосередженню потужного господарського, інтелектуального і творчого потенціалу нації. Детальне дослідження особливостей формування і розвитку зазначених центрів, окреслення особливостей їх розселенського та промислово-господарського потенціалу в межах України, аналіз агломераційної синергії та сукупного соціально-економічного ефекту розвитку є перспективним завданням подальших розвідок у даному напрямі.

1. Івченко А. Міста України. Довідник. — К., 1999. 2. Ішук С.І., Гладкий О.В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту : Монографія. — К., 2005. 3. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку. — К., 2005. 4. Регіональна статистика 2004. — К., 2005. 5. Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти. — К., 2005. 6. Слуга Н. А. Градоцентрическая модель мирового хозяйства. — М., 2005. 7. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. — К., 2006.

Надійшла до редколегії 13.05.06

УДК 911.3

К. Мезенцев, д-р геогр. наук

АНАЛІЗ ЦИКЛІЧНОСТІ ТА СТАДІЙНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ПРОГНОЗУВАННЯ

Проаналізовано циклічність та стадійність динаміки щільності населення регіонів України як важливого прогностичного індикатора.

There are analyzed the cycling and staging of population density dynamics in Ukrainian regions as important forecasting indicator.

Постановка проблеми. Регіональна політика держави має базуватися на науково обґрунтованих прогнозах регіонального розвитку. Такі прогнози є інформаційно-аналітичною основою для вибору стратегій соціально-економічного розвитку регіонів та обґрунтування конкретних заходів регіональної політики. При цьому зміст регіональної політики не повинен зводитися лише до економічної чи фінансової складових. Кінцева мета регіональної політики — обґрунтування оптимальної перспективної просторово-часової організації людської діяльності в регіонах та визначення заходів щодо її досягнення. З такого погляду прогнозування регіонального розвитку є важливим завданням суспільної географії.

Застосування суспільно-географічної теорії дозволяє на основі виявлення закономірностей циклічності та стадійності регіонального розвитку розробляти екстраполяційні прогнози просторової організації людської діяльності в регіонах з використанням статистичних моделей. Тому розробка відповідних методик є актуальною науковою проблемою.

Аналіз досліджень та публікацій з даної проблеми. Статистичне прогнозування регіонального розвитку — найґрунтовніше розроблена складова суспільно-географічного прогнозування, що базується на засадах системно-структурного підходу. Відповідні методики мають значну кількість апробацій протягом останніх 30–40 років та добре адаптовані до потреб суспільно-географічного прогнозування. Вони ґрунтовно висвітлені у [1–7].

Виділення невирішених сторін проблеми. Водночас методичні новації, з одного боку, та зміни, які відбуваються в регіональному розвитку країни протягом останніх десятиліть, визначають необхідність удосконалення наявних методик та їх застосування для аналізу і

прогнозування просторової організації людської діяльності в регіонах України. Отже, метою статті є вдосконалення та апробація методики аналізу циклічності та стадійності регіонального розвитку для цілей прогнозування.

Основний виклад матеріалу. Для пошуку *циклічних закономірностей* у динаміці певних показників використовується спектральний аналіз (аналіз Фур'є, перетворення Фур'є, гармонійний аналіз; Spectral (Fourier) analysis), що передбачає перетворення динамічного ряду на послідовність синусоїдальних і косинусоїдальних функцій різних частот. Основними характеристиками є частота (f , довжина хвилі функції, що виражається кількістю циклів за одиницю часу) та період ($T = 1/f$, тривалість одного повного циклу). За результатами перетворення Фур'є виділяються гармоніки з різними частотами в діапазоні від 0 до $N/2$ (N — величина динамічного ряду) та будується графік спектральної функції — періодограма (значення періодограми оброблюються як сума квадратів коефіцієнтів косинуса та синуса на кожній частоті). З метою виявлення найістотніших циклів та вилучення випадкових впливів шляхом згладжування отримуються значення спектральної щільності та будується відповідна спектрограма (графік спектральної щільності, або амплітудно-частотної характеристики). Основний спосіб згладжування — зваженого ковзного середнього (наприклад, з використанням вікна Геммінґа). Відповідна спектрограма відображає залежність амплітуди спектру від частоти чи періоду. "Піки" на спектрограмі дозволяють визначити найяскравіше виражені цикли та їх тривалість.

Розглянемо методику виділення циклів на прикладі динаміки щільності населення в регіонах України протягом останніх 25–30 років. Для цього за допомогою програми